

7. Лелюшенко Д. Д. Москва – Сталинград – Берлин – Прага / Д. Д. Лелюшенко. – М., 1975. – 440 с.
8. Лукаш М. 300 днів подвигу / М. Лукаш. – Дніпропетровськ, 1979. – 166 с.
9. Руссиянов И. Н. В боях рождённая / И. Н. Руссиянов. – М., 1982. – 252 с.
10. У стен Запорожья / [сост. М. Лукаш]. – Дніпропетровськ, 1978. – 327 с.
11. Пам'ять жива. 1943 – 2003 / [под. ред. Н. В. Клименко]. – Запоріжжя, 2003. – 480 с.
12. Чуйков В. И. В боях за Украину / В. И. Чуйков. – К., 1972. – 192 с.
13. ЦАМОРФ, ф. 334, оп. 5252.
14. ЦАМОРФ, ф. 334, оп. 5265.
15. ЦАМОРФ, ф. 334, оп. 5297.

Антошак М. Н.

Разумовский плацдарм

В статье раскрыт один из малоисследованных эпизодов Великой Отечественной Войны – форсирование 6 армией реки Днепр вблизи Запорожья осенью 1943 г. Благодаря использованию архивных данных, консультации полковника в отставке И. Т. Рублёва и материалам краеведа Н. А. Бережного удалось в подробностях воссоздать военную операцию ноября 1943 г. вошедшую в историю под названием «Разумовский плацдарм».

Antozhak M. N.

The Razymovsky springboard

The article touches one of the most unexplored episodes of The Great Patriotic War – the fording of the Dnieper river near Zaporizhya by the sixth army in the autumn 1943. With the help of the data from the archives, the information from the colonel at the rest I. T. Ryblov and the materials of the ethnographer M. O. Berezhnyu we could reproduce in details the military operation of the year 1943, which went down in history under the name «The Razymovsky springboard».

Андреев В. М.

ЗАПОРІЗЬКИЙ КРАЙ ТА ІСТОРІЯ ЗАПОРІЗЬКОГО КОЗАЦТВА В РЕЦЕПЦІЇ ДОКІЇ ГУМЕННОЇ

Докія Кузьмівна Гуменна (1904, с. Жажків на Київщині, зараз м. Жажків Черкаської обл. – 1996, Нью-Йорк, США) – відома українська письменниця, авторка більше як 30 томів літературних та публіцистичних творів, громадський діяч. Їй випало складне та довге життя, вона була свідком основних трагічних моментів вітчизняної та світової історії, знаходилася в центрі культурного життя радянської України, часів окупації та української еміграції спочатку в таборах ді-пі на території окупованої Німеччини, а згодом на американському континенті. Найбільш відомі її твори – «Діти чумацького шляху», «Куркульська вілія», «Листи з степової України», «Ех, Кубань ти Кубань хліборобная», «Минуле пливе в майбутнє» та інші побудовано на історичному матеріалі з минулого й сьогодення України, багато з літературних персонажів мають за прообраз реальних людей, з якими зустрічалася авторка під час своїх чисельних подорожей по Україні та за її межами.

Основні віхи життя та творчої діяльності Д. Гуменної, особисті рефлексії, спроби осмислення персонального та історичного досвіду відбилися в цілому комплексі документів особового походження — мемуарах та щоденниках. Не останнє місце в них займають рецепції козацького минулого українського народу та унікальні спогади про мандрівки місцями козацької слави.

Дві книги мемуарів під спільною назвою «Дар Евдотеї. Іспит пам'яті» були написані 1972 р. у Нью-Йорку й видані 1990 р. в Українському видавництві «Смолоскип» (Балтимор-Торонто). Перша книга «Київські кручі» охоплює періоди дитинства, навчання в гімназії, буремні революційні роки, навчання в Інституті народної освіти в Києві, початок письменницької кар'єри, рік вчителювання в Запоріжжі й до повернення в Київ у 1927 р. Друга книга «Жар і книга» присвячена літературному життю довоєнного Києва та участі авторки в чисельних відрядженнях та експедиціях на теренах радянської України та СРСР. 2004 р. мемуари було перевидано в незалежній Україні [1], але й досі вони чомусь залишаються поза увагою дослідників-істориків.

Щоденники Д. Гуменної охоплюють період 1948 — 1984 рр. і містять детальний, майже щоденний опис перебування в таборах західних зон окупації післявоєнної Німеччини й далі довгий період емігрантського життя в Америці. На сторінках щоденників розкриваються внутрішні негативні сторони та протиріччя в українському емігрантському середовищі та особисті переживання авторкою трагічних моментів власної долі та долі українського народу. Ці тексти характеризуються приватністю, сповідальністю та літературністю викладу. Серед іншого, інтерес представляють екскурси авторки в часи довоєнного Києва та спомины про життя в Україні часів німецької окупації.

Особовий фонд української письменниці було сформовано на початку 1990-х рр. у відділі рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (м. Київ) (Ф. 234). Сьогодні там зберігається один з примірників щоденників Д. Гуменної, переданий на зберігання авторкою. Це 14 одиниць зберігання, що становлять собою машинопис з авторськими правками загальним обсягом більше півтори тисячі сторінок. Нажаль, як історичне джерело щоденники Д. Гуменної в науковий обіг введено обмежено, серед іншого треба відмітити окремі згадки В. Брюховецького (за примірником Архіву УВАН у Нью-Йорку) [2].

Докія Гуменна народилася в селянській родині, але в сім'ї культивувався інтерес до історичного минулого та національної культури, освіти. Її батько навіть відкрив в містечку книгарню. Гостем в їх оселі був місцевий лікар-меценат Порфірій Демуцький, відомий як етнограф, збирач та виконавець народних пісень [1, с. 83].

Варто зазначити, що сама Докія Гуменна вбачала в своєму родоводі коріння від учасників визначної битви українських часів визвольних змагань середини XVII ст. Саме поблизу Жажкова 1655 р., в урочищі поблизу проток Багва та Бурти перемога козаків Хмельницького і дала сучасну назву місцевості — Дрижиполе. Д. Гуменна зацікавилася цим питанням, вивчала не тільки історичні джерела, а й народні місцеві спогади про цю подію [1, с. 66 — 70].

Після закінчення навчання в Інституті народної освіти 1926 р. Д. Гуменна, не маючи зв'язків в Києві, не мала можливості залишитися в улюбленому місті. Як вона сама напише згодом, «... я потребувала романтики, а тому вибрала собі з усіх визначних міст України Запоріжжя. Хоч побачу, як то тепер там, у тому місці, де творилася козацька слава» [1, с. 231].

Вона була призначена до трудової школи системи Наросвіти викладати українську мову та літературу дівчаткам, але її учениці ніякого інтересу до предмету не виявляли. Місцеві функціонери від освіти набралися «по вінця лекцій українізації в установах», але реальної зацікавленості в українській справі не мали. Однак Д. Гуменна відзначила, що багато людей розмовляли «не вивченої, а стихійною українською мовою», мали «українську душу», хоча прізвища були російські [1, с. 232].

Загальне враження від Запоріжжя було негативним. «Яке розчарування! Це не місто, а якась солдатська рота. Посеред степу шахівницею розташовані вулиці з множеством акацій, тільки не на вулицях. Все місто партерові будиночки з подвір'ячками. Тільки всередині квадрат площі, а в цьому квадраті церква, кілька поверхових будинків. Таке все скучне, нецікаве. Не Запоріжжя це, а Александровск, оплот «великої русскої імперії». Саме тут за Дніпром на острові Хортиця й була Запорозька Січ. То й це імперське місто-рота було потрібне» [1, с. 231 – 232].

Вже навесні наступного року, маючи тверде рішення покинути «глухе Запоріжжя», Д. Гуменна не бажає залишатися від справді «запорозьких вражень» і відвідує з екскурсією пароплавом Хортицю. Це було якраз перед будівництвом Дніпрельстану, «все було в первісному стані»; «Такого високого буйного зела, такого цілющого запаху до того й після того часу я вже не вдихала ... Само повітря п'янить і веселить». Але історичних слідів князівських та чи козацьких часів в цьому «заповіднику дикого степу», звісно, вона не побачила [1, с. 234].

Наступна зустріч із запорозьким краєм відбулася вже незабаром, влітку 1928 р. В якості члена Всеукраїнської Спілки Селянських письменників «Плуг» Д. Гуменна поїхала на все літо по Україні для всебічного вивчення життя та побуту сільгоспкомун і колективів та написання літературних творів на своїх враженнях. Керівництво організації висловило письмове прохання до всіх державних і громадських установ допомагати їй в роботі [1, с. 261 – 262].

Авторка відвідала Канів, шахтарські міста, Маріуполь, Кубань тощо. Найбільше запам'яталися їй пам'ятки козацької старовини з Дніпропетровського музею ім. Поля, екскурсія, яку їй провів сам «старенький дідусь» Д. І. Яворницький. Натхненна музейною експозицією та розповідями академіка, вона спонтанно вирішила іти з Дніпропетровська до Запоріжжя пішки понад Дніпром, щоб побачити славні пороги.

Подорож була відстанню близько 80 кілометрів, дорога була важка — стежка понад берегом, або просто скеляста поверхня без стежки. Спочатку дівчина побоювалася мандрувати самотужки, але згодом боятися перестала — за два дні не зустріла ані душі. Здивування її викликало те, що історична місцевість колишньої польської фортеці Кодак занедбана як для видатної пам'ятки часів Хмельниччини.

Ночувала вона біля найбільшого порога Ненаситця у хатині на взгір'ї, що вікнами виходила на Дніпро, засинала під клекут славетного порога. Удень Ненаситець виглядав ще краще: «Цей острів-гора посеред Дніпра був у клетоті білої піни. Над бризками й білими потоками літають чайки, синє небо розкрило своє шатро. Життя й непереставній рух. Сиди тут хоч день, хоч тиждень, хоч вік. Так було й за козаччини, і за Святослава, за часів непам'ятних ...» [1, с. 262].

Ці свідчення цінні тим, що внаслідок будівництва Дніпрогесу мальовничі пороги незабаром мали бути затоплені. Письменниця жалкує: «... Так стало шкода та жаль! Отож довго сиділа я на камінчику, ноги спустивши в прозору воду, і не хотіла

душею сприймати, що цю відвічну красу скоро залле вода і вже ніколи більше не побачу цього чуда» [1, с. 262].

В Запорізькій області була й основна мета відрядження Д. Гуменної – найбільші комуни, тих сміливців, що самі вирішили запровадити комунізм у своєму власному побуті та продемонструвати перевагу одноосібному селянському господарству. В обласному земельному управлінні їй запропонували відвідати саме три – «Авангард», «Іскра», «Незаможник». Про це вона написала та надрукувала свій репортаж без прикрас, щиро й правдиво зафіксувавши перші кроки «нової ери» із всіма її проблемами та перспективами (нариси у журналі «Плуг» 1928 р., ч. 10 та 1929 р., ч. 2). Це стало новою віхою її кар'єри – спочатку слава, потім розгром, що офіційно викреслив її з літературного життя до початку німецької окупації.

Пізніше авторка не відхрещувалася від своїх публікацій радянської доби, вважала їх щирими. Єдине, що в свій час не ввійшло до публікації нарисів про комуни в Запорізькій області – це розповіді про батька Махна з уст керманича комуни «Червоний стяг» Бабенка, що мали місце під час його відвідин комуни «Іскра». Респондент до речі походив із того краю, де колись була столиця Нестора Махна, Гуляйполе. «Вже сама назва чого варта! Бабенко ж (член комуністичної партії) розповідав, який величезний авторитет і любов мав Махно серед тутешньої людності, просто пієтет ...». Д. Гуменна подає й свої рецепції: «Це ж усі тут – нащадки запорозького козацтва, а махнівщина – рештки тієї вольности, атавізм ...» [1, с. 263].

Бабенко запам'ятався Д. Гуменній як поет степу, хоча був людиною малоосвіченою. «Як захоплено говорив він про свій степ, про найменшу цяточку, що її видно його орлиним оком! Ні гір, ні лісу не любить він, вони його душать, давлять. Від його захопленого малюнку степу і я побачила степ інакше, – дійсно, безмежний простір, обрій! Дихай на повні груди, відчувай, що все до найдальших обривів – твоє» [1, с. 263].

Також завдяки Бабенку Д. Гуменна ближче познайомилася з родиною Власа Чубаря, тоді голови Раднаркому. Сестра В. Чубаря була в складі тієї комуни.

Зустрічі з людьми, спостереження за економічною ситуацією призводять її до невтішних висновків: «Де б я не заходила на перепочинок, всюди не було чого їсти ... Привід голоду вже зазірав у вічі ...» [1, с. 262].

Вражена була Д. Гуменна контрастом українських сіл та німецьких колоній, явно не на користь перших: «наче дві країни переплелися». Вона ніяковіє: «Чому так? Чому німці зуміли, а наші не вміють? Чому не навчатися зрештою? Чи то не українські села, а тих засланих солдат ще з Катерининої Новоросії?» [1, с. 262].

Запорозьке козацтво, Запорозька Січ для Д. Гуменної не просто сторінка минулого, хоча й героїчна. Вона розмірковує над поняттям «запорозький дух» та визначає властиві «запорозькі риси»: «Широта, розмах, сонячність, незламність ..., висока моральність ..., незрада себе». Але тепер це повинно проявлятися «не в шаблюці і в синіх, як Чорне море, шароварах, а в розвої культурних українських цінностей» [3, с. 14].

Через десятки років, на еміграції вона неодноразово згадувала Київ 1920-х як «Літературну Січ», а справжніми носіями «запорозького духу» називала М. Рильського та В. Петрова (Домонтовича) [4, с. 54].

Наприкінці 1940-х письменниця висловила кілька цікавих думок про В. Петрова-Домонтовича, що його творчість стала зрозумілою тільки після його зникнення з Мюнхену 1949 р. та викриття як радянського агента часів війни та в середовищі української еміграції в Німеччині. Вона записала: «Мене ... здивувала двозначність

його оповідання «Сірко». Там же репатріація освітлена в позитивному дусі ... Все це могло друкуватися і в СРСР ... Він же скрізь показав себе в'юном — для того, щоб робити своє наукове діло, увесь час звивався. Тепер, збагнувши безперспективність, що американці можуть дати, знов наладнав стосунки... Чи є в Петрова запорозький дух? Чи людина це великих діл і принципів, — чи це те болото, з якого не може витягти ноги Україна» [З, с. 80]. Однак, у Д. Гуменної переважало сприйняття особи В. Петрова як непересічної та визначної особи в історії України, який завжди, не дивлячись на зовнішні обставини, знаходив вихід і можливість продовжити працювати.

Однак сама Д. Гуменна в собі не відчувала таких людських і професійних здібностей, як у В. Петрова-Домонтовича, більше асоціювала себе з «гайдамацьким духом», маючи на увазі нонконформізм.

Розмірковуючи над причинами поразки визвольних змагань українського народу як часів Хмельниччини, так і 1917 — 1920-х рр., Д. Гуменна доходить висновку, що основна проблема полягає в одвічному непорозумінні між елітою, вождями та народними масами (майже як у В. Липинського).

Таким чином, вважаю, що рецепція запорозької минувшини Д. Гуменною, представницею української інтелігенції свідчить про непересічність образу Запорозької Січі для культурної еліти нашої нації.

Бібліографія

1. Гуменна Д. Дар Евдотеї. Іспит пам'яті / Д. Гуменна [передм. В. Пепа; післямова С. Горошко]. — К. : Дніпро, 2004. — 520 с.
2. Брюховецький В. Віктор Петров : верхи долі — верхи і долі / В. Брюховецький. — К. : Темпора, 2013. — 168 с.
3. Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (м. Київ). — Ф. 234 : Гуменна Д. — Од. зб. 1. Гуменна Д. Щоденник, 1948 — 1950 рр. Машинопис з авторською правкою, 111 арк.
4. Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (м. Київ). — Ф. 234 : Гуменна Д. — Од. зб. 3. Гуменна Д. Щоденник, 1952 — 1954 рр. Машинопис з авторською правкою, 111 арк.

Андреев В. М.

Запорожский край и история запорожского казачества в рецепции Докии Гуменной

Рассмотрены взгляды украинской писательницы Докии Гуменной на Запорожскую Сечь и историю запорожского казачества на основе комплекса источников личного происхождения (воспоминания, дневники). Акцентируется внимание на значении мемуаров писательницы о ее пребывании в запорожском крае и г. Запорожье в 1926 — 1928 гг.

Andreev V. M.

Zaporozhia region and the history of Zaporizhzhya Cossacks in reception Dokia Humenna

Considered the views of Ukrainian writer Dokia Humenna on Zaporizhska Sich and history of Zaporizhzhya Cossacks through a range of sources of personal origin (memoirs, diaries). This article is concentrated on the value of the writer of memoirs about her stay in the Zaporozhia region and city Zaporozhyein 1926 — 1928.